

Adam Bobryk

ORCID: 0000-0001-5876-4685

adam.bobryk@uph.edu.pl

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

Stosunki polsko-litewskie a mniejszość polska

Maciej Mróz, *Wybrane aspekty relacji litewsko-polskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, ss. 97*

DOI: 10.34739/doc.2021.18.19

Analizowana pozycja zawiera 97 stron, z czego 6 stanowi wykaz najważniejszej literatury i aktów prawnych. Autor podzielił opracowanie na 7 rozdziałów: „Stanowisko Polski wobec niepodległości Republiki Litewskiej”, „Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy z 26 kwietnia 1994 roku”, „W dobie giedroyciowskiego mitu (1994-2005)”, „Próby zbliżenia polsko-litewskiego i geneza dyplomacji energetycznej prezydenta Lecha Kaczyńskiego (2005-2010)”, „Sukcesy i porażki polityki pragmatyzmu (2007-2015)”, „W kierunku nowego otwarcia w relacjach polsko-litewskich (2015-2019)”, „Polsko-litewska współpraca w dziedzinie wojskowej i bezpieczeństwa (1991-2019)”. Praca została ułożona w porządku chronologiczno-problemowym. Kolejność rozdziałów jest właściwa i powiązana ze sobą treściowo poprzez ukazanie przyczyn, przebiegu i konsekwencji zjawisk oraz procesów społecznych. Wspólnym wątkiem są relacje między Republiką Litewską a Rzeczpospolitą Polską w perspektywie ich wpływu na położenie mniejszości polskiej.

Problematykę związaną z tym obszarem poruszało już wielu autorów, analizując ją przede wszystkim z perspektywy politologii, socjologii, historii. Byli to przede wszystkim polscy badacze¹. Jednocześnie problematyka ta budzi zainteresowanie również litewskich naukowców². Autor wykazał się dużą znajomością dorobku dotychczasowych badaczy umiejętnie korzystając z ich wyników. *Raport* jest jednak zdecydowanie nowatorskim spojrzeniem na tę problematykę. Ogromny walor stanowi całościowe ujęcie analizowanego obszaru oraz jego aktualność. Związane jest to nie tylko z dynamicznymi zmianami, ale również z przyjętymi granicami chronologicznymi. Początkiem jest uznanie przez społeczność międzynarodową niepodległości Republiki Litewskiej w 1991 r., a zamknięciem koniec 2019 r. Niekiedy w swoich rozważaniach autor nieco wykracza poza początkową granicę, ale jest to niezbędne dla ukazania przebiegu procesów społecznych.

¹ C. Żołędowski, *Białorusini i Litwini w Polsce. Polacy na Białorusi i Litwie. Uwagi o warunkach współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003; A. Bobryk, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005; Z. Kurcz, *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*, Wrocław 2005; I. Kabzińska, *Między pragnieniem ideału a rzeczywistością. Polacy na Litwie, Białorusi i Ukrainie w okresie transformacji systemowej przełomu XX i XXI stulecia*, Warszawa 2009; J. Sobczak, *Potomkowie Lecha i Giedymina. Stosunki polityczne między Litwą i Polską w pierwszych latach odrodzenia państwa litewskiego*, Poznań 2009; K. Sidorkiewicz, *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice Litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011; Z. Krajewski, *Kwestia polskości na Litwie z perspektywy historycznej i współczesnej*, Lublin 2012; E. Kuzborska, *Sytuacja prawna mniejszości narodowych na Litwie w kontekście narodowych i ponadnarodowych standardów ich ochrony*, Warszawa 2012; K. Kawęcki, *Polacy na Wileńszczyźnie 1990-2012*, Warszawa 2013; A. Bobryk, *Spoleczne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989-2013*, Siedlce 2013; *My nie bracia, my sąsiedzi. Polska perspektywa stosunków polsko-litewskich*. Antologia tekstów, red. A. Srebrakowski, Wrocław 2013; K. Leśniewska-Napierała, *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku*, Łódź 2015; P. Sobik, *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice 2017; *Polacy na Litwie. Przeszłość i teraźniejszość*, red. W. Lis, Toruń 2018; B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019.

² S. Vaitiekus, *Lietuvos lenkai*, Vilnius 1994; G. Merkys, S. Balčiūnas, A. Balžekienė, A. Lapienienė, Ž. Pauliukaitė, A. Telešienė, *Mokymosi prieinamumas Vilniaus rajono gyventojams*, Kaunas 2006; G. Kazėnas, A. Jakubauskas, I. Gaižauskaitė, R. Kacevičius, A. Visockaitė, *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identitetyrimas*, Vilnius 2014; V. Sirutavičius, *Lietuviai ir Lietuvos lenkai. Lietuva ir Lenkija 1988-1994 metais*, Vilnius 2017.

W treści opracowania wyraźnie zaznaczone jest dążenie do całościowego ujęcia relacji polsko-litewskich, zawsze jednak ze wskazaniem na perspektywę położenia mniejszości polskiej oraz to, jak stosunki bilateralne wpływały na status Polaków w Republice Litewskiej. Autor trafnie wskazuje na rozbieżności między ideacyjnymi założeniami a praktyką polityczną. Ukazuje zarówno zakres wpływu wzajemnych relacji na położenie mniejszości polskiej, jak też własną aktywność tego środowiska, która niezależnie od wsparcia ze strony swojej Macierzy osiągała cele, przyczyniające się do ograniczenia zagrożeń, zachowania stanu posiadania lub jego rozwoju. Stawiane wnioski dalekie są od poprawności politycznej. Swoje przemyślenia Autor formułuje w sposób zdecydowany, niekiedy wręcz ostry, ale jednocześnie starannie je uzasadnia. Dąży do kompletnego ujęcia analizowanej problematyki. Zasadniczo przedstawia swe rozważania w sposób bardzo syntetyczny.

Na szczególną uwagę zasługują zwłaszcza myśli, które nie są obecne w dyskursie dotyczącym wzajemnych relacji lub występują bardzo marginalnie. Dystans do opisywanych wydarzeń ułatwia obiektywną analizę. Maciej Mróz bardzo trafnie wskazuje chociażby znaczenie przeszłości we wzajemnych relacjach. Stwierdza on, że „stosunki polsko-litewskie po odzyskaniu przez oba państwa niepodległości i suwerenności na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku okazały się *ab initio* niesłychanie skomplikowane, a ich zakładnikami była *mutatis mutandis* zarówno wspólna, dalsza i nowsza historia, jak i kwestia kondycji mniejszości narodowych i ich aspiracji politycznych, co determinowało w zasadniczy sposób aktualną politykę, bezpieczeństwo, ekonomię, i to w podwójnym wymiarze – wewnętrznym i bilateralnym. Dokonując analizy stosunku do historii i współczesności obu państw, można pokusić się o konstatację, iż Litwa w relacjach z Polską, skupia się na krytyce przeszłości i w ten sposób stara się budować przyszłość. Z kolei Polska, myśląc o przyszłości ukierunkowuje swoje wysiłki na utrwalenie elementów przeszłości”³.

W polskiej publicystyce dominuje życzeniowe ocenianie relacji z Litwą jako strategicznych. Niejednokrotnie unika się dostrze-

³ M. Mróz, *Wybrane aspekty relacji polsko-litewskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport*, Warszawa 2020, s. 11.

gania stanu faktycznego i podejmowania nieprzychylnych działań czy nawet niewypełniania treścią zapisów *Traktatu*, gdyż sprzeczne jest to z przyjętą wizją. Autor trafnie wskazuje na źródło sprzeczności. Zwłaszcza odnosi on do strony litewskiej, iż jest pod wpływem narodowych resentymentów, odmiennej oceny przeszłości i obaw dotyczących Polski oraz Polaków w zakresie potencjalnej dominacji czy wywierania wpływu na politykę wewnętrzną dotyczącą polskiej mniejszości. To sprawia, że postrzeganie polskich działań niejednokrotnie interpretowane jest jako postawa „starszego brata”. Wpływ na to miały też błędy polskiej strony, będące następstwem niedostatecznej znajomości specyfiki problematyki litewskiej i życzeniowego nastawienia. Poza tym istotna jest też perspektywa oceny poszczególnych inicjatyw. Przykładowo „Karta Polaka” w Rzeczypospolitej jest odbierana w kategoriach umacniania łączności z rodakami za granicą i rekompensowania strat jakie poniosła diaspora w XX wieku. Na Litwie ocenia się ją poprzez pryzmat zagrożenia bezpieczeństwa państwa w związku z podejmowaniem zobowiązania wobec innego kraju, co może stanowić przeszkodę chociażby w pełnieniu funkcji publicznych. Maciej Mróz wskazuje, że „rząd w Wilnie i elity intelektualne oraz polityczne kraju przez wiele lat niezmiennie postrzegały Warszawę raczej jako potencjalne źródło zagrożenia ich najżywotniejszych interesów niż partnera na płaszczyźnie politycznej czy też w wymiarze gospodarczym. Kreowanie takiego nastawienia znajdowało odzwierciedlenie w polityce wewnętrznej Republiki Litewskiej, a tym samym wpływało na stanowisko rządu wobec mniejszości narodowych, głównie Polaków na Wileńszczyźnie”⁴.

W tendencję tę wpisuje się kwestia zakupu przez Orlen rafinerii w Możejkach. Była to realizacja planu środowiska politycznego prezydenta Lecha Kaczyńskiego. Transakcja została zrealizowana w 2006 r. i, jak wskazuje wielu ekspertów, kwota, którą zapłacono była znacznie zawyżona w stosunku do faktycznej wartości. Jak słusznie wskazuje M. Mróz, plan „zdawał się z ekonomicznego punktu widzenia opłacalny, miał bowiem prowadzić do zablokowania ekspansji rosyjskich firm naftowych, a zatem zmniejszenia wpływów Rosjan w regionie, a co za tym idzie – do umocnienia po-

⁴ Ibidem, s. 12.

zycji PKN Orlen. W obozie prezydenckim licząco także na wymierne korzyści polityczne w postaci skłonienia rządu w Wilnie do wykazywania większego zrozumienia dla problemów Polaków w Republice Litewskiej. Tymczasem sprawa przybrała bieg odwrotny od zamierzonego – inwestycja poczyniona przez Orlen okazała się zakładnikiem litewskich decyzji politycznych, czego najbardziej wyrazistym przykładem było odcięcie przez władze litewskie najkrótszej linii kolejowej do Możejtek przez Łotwę i naliczenie monopolistycznych opłat za dostarczanie produktów rafinerii drogą kolejową przez litewskie terytorium. Dopiero po wielu latach polskich starań i naciskach Unii Europejskiej, która uznała działania litewskie za niedopuszczalne z punktu widzenia standardów unijnych, polski gigant zaczął odrabiać idące w setki milionów euro straty spółki Orlen Lietuva, największej inwestycji zagranicznej w tym kraju⁵. Należy przy tym uwzględnić, iż w żadnym stopniu nie spełniły się również zamierzenia, iż ta inwestycja w gospodarkę litewską wpłynie na zmianę polityki wobec mniejszości polskiej.

Dla stabilizacji pozycji Polaków w strukturze stratyfikacyjnej Litwy istotne jest przyjęcie szeregu dokumentów prawnych. Najważniejszym z nich jest ustawa o mniejszościach narodowych. Przyjęta ona została w 1989 r., korzystnie dla mniejszości znowelizowano ją w 1991 r. Utraciła ważność w 2010 r. W trakcie gdy była ona obowiązującym aktem, mniejszości zwracały uwagę, iż nie w pełni była stosowana, zwłaszcza, gdy przyjmowano interpretację, że sprzeczna jest z ustawą językową. Niejednokrotnie jej zastosowanie budziło wiele kontrowersji, jak przyjęcie przez samorząd regionu wileńskiego w 1997 r. na jej podstawie zasad dotyczących informacji publicznej, co wpłynęło na wynik wyborów prezydenckich. Obecnie brak jest oddzielnego dokumentu, który określałby prawa mniejszości, pomimo licznych zapowiedzi i postulatów w tej sprawie. W Sejmie litewskim w 2020 roku znalazł się już szósty projekt tego dokumentu, który oczekuje na rozpatrzenie. Jak stwierdziła poseł Rita Tamašunienė, reprezentująca Akcję Wyborczą Polaków na Litwie, „chcemy wierzyć, że politycy bardziej docenią ten pozytywny aspekt, który ustawa przyniesie mniejszościom narodowym i wszystkim obywatelom Litwy, niż będą szukać ponownie jakichś

⁵ Ibidem 36-37.

obaw czy rzekomych zagrożeń”⁶. Nadal jednak Sejm Republiki Litewskiej unika przyjęcia tego aktu prawnego, co w sposób znaczący wyraża politykę wobec mniejszości, w tym Polaków.

Autor nie ustrzegł się jednak pewnych niedociągnięć. Przykładowo, na początku niepodległości Litwy podjęto szereg decyzji mających podnieść status języka litewskiego i spowodować jego upowszechnienie. Jednym z rozwiązań były też próby ingerencji, dotyczące stosowania jego elementów w języku polskim w zakresie zmuszenia mediów wydawanych po polsku do używania wyłącznie litewskich nazw geograficznych. W konsekwencji prowadziłoby to nawet do zmiany ich tytułów, jak chociażby w przypadku prasy, np. „Kuriera Wileńskiego” i „Magazynu Wileńskiego” (w zależności od interpretacji przepisów mogłyby to być warianty „Kurier Wilniwski” lub „Kurier Wilniuski” oraz „Magazyn Wilniuski” bądź „Magazyn Wilniuski”)⁷. Opisując interwencje ambasadora RP Jana Władackiego w tej sprawie, autor wspomina, iż dotyczyło to m.in. gazety „Szalcza”⁸. Pismo to ukazywało się w latach 1990-1995 i miało być swoistą konkurencją dla polskich czasopism. Wydawane było w języku polskim, ale jego poprawność językowa była daleka od doskonałości. Redakcja stosowała również świadomie zlituanizowane wersje nazw geograficznych. Tytuł czasopisma „Szalcza” nawiązywał do nazwy lokalnej rzeki Solcza (Šalčia), czyli od początku zawierał przekaz lituanizacyjny. Ponadto podtytuł umieszczony już w pierwszym numerze z 27 lipca 1990 r. brzmiał „Gazeta kraju Szalczininkajskiego”. Po polsku winno to brzmieć „Gazeta ziemi Solecznickiej”. Tutaj zaś było nawiązanie do fonetycznej wersji nazwy litewskiej Solecznik – Šalčininkai. Nie było zatem przesłanek do zmuszania tego wydawnictwa, by stosowało litewską terminologię, gdyż czyniło to z własnej inicjatywy. Było ono również odbiciem postrzegania rzeczywistości ze strony społeczności litewskiej. Należy przy tym zaznaczyć, iż pewnych potknięć jednak jest w *Raporcie* niewiele i nie wpływają one na poziom i znaczenie publikacji.

⁶ *Tamašunienė: Ustawa o mniejszościach była i nie przyniosła negatywnych skutków*, <https://kurierwilenski.lt/2021/04/26/tamasuniene-ustawa-o-mniejszosciach-byla-i-nie-przyniosla-negatywnych-skutkow/> (data dostępu: 26.04.2021).

⁷ А. Бобрык, *Общественные последствия изменения государственного языка в Литовской Республике*, [w:] *Мовы Вялікага Княства Літоўскага*, red. М.М. Аляхновіч, С.А. Каралевіч, А.Г. Ківака [et al.], Брэст 2005, s. 7-10.

⁸ M. Mróz, *Wybrane aspekty...*, s. 22.

Maciej Mróz wnosi wiele nowych treści bądź ujęć problemów, związanych ze wzajemnymi relacjami polsko-litewskimi oraz położeniem Polaków w Republice Litewskiej. Pewną refleksję wywołują wnioski końcowe autora, na które należy zwrócić szczególną uwagę i je przytoczyć. W ciągu minionego trzydziestolecia „wykazywano nadmierną skłonność do myślenia o problematyce stosunków z Republiką Litewską w kategoriach doraźnych działań w miejsce długofalowej perspektywy”⁹. „Wpływ relacji polsko-litewskich w latach 1991-2019 na kondycję mniejszości polskiej na Litwie bywał znikomy lub żaden”¹⁰. „Przez kolejne dekady najbardziej charakterystycznymi cechami relacji polsko-litewskich były ich deklaratorywność, znaczna częstotliwość spotkań na różnym szczeblu i trwała *in praxi* trudność w realizacji planowanych przedsięwzięć, poza współpracą wojskową i polityczną na arenie międzynarodowej, która nie wpływała na zmianę stanowiska rządu litewskiego wobec problemów polskiej mniejszości. Intensywność relacji bilateralnych nie determinowała także rozwoju współpracy gospodarczej i wymiany handlowej firm na obszarze obu państw. Poprawił się natomiast wizerunek Polski i Polaka w oczach Litwinów i *vice versa*, chociaż raczej na skutek procesów globalizacji i całego szeregu zjawisk typowych dla ponowoczesności, aniżeli w wyniku wysiłków polskiej czy litewskiej służby dyplomatycznej”¹¹.

Publikacja ta może wydawać się nieco zbyt zdawkowa, bardziej zarysowująca pewne problemy niż stanowiąca pogłębione studium. Można by oczekiwać, iż bardziej szczegółowo winny być ujęte kwestie związane z oświatą polską, funkcjonowaniem języka polskiego w przestrzeni publicznej, pisownią imion i nazwisk, reprivatyzacją mienia. Niemniej należy zwrócić uwagę, iż Maciej Mróz wyraźnie dążył do skondensowanego ujęcia treści. Jednocześnie bardzo mocną stroną wydawnictwa jest warstwa analityczna. Autor precyzyjnie wskazuje na przyczyny i skutki opisywanych problemów. Nie unika on trudnych kwestii i jednocześnie stawia rekomendacje. Niewątpliwie to pewne wskazanie drogi rozwiązania wielu zakorzenionych już w czasie problematycznych aspektów, dotyczących wzajemnych relacji i położenia mniejszości polskiej.

⁹ Ibidem, s. 78.

¹⁰ Ibidem, s. 80.

¹¹ Ibidem, s. 84.

Raport należy ocenić wysoko. Mieści się on w dyscyplinie nauki o polityce. Autor trafnie dobrał literaturę i materiał źródłowy. W analizowanej problematyce porusza się kompetentnie i bardzo swobodnie. Wskazuje w swoich rozważaniach wiele ważnych i śmiałych wniosków. Publikacja ta niewątpliwie będzie bardzo przydatna dla wszystkich, którzy zajmują się problematyką Polaków na Litwie, relacjami polsko-litewskimi i szerzej obszarem nauk społecznych, a zwłaszcza naukami o polityce czy naukami o bezpieczeństwie.

Bibliografia / References

- Bobryk A., *Obšestvennyje posledstviã izmeneniã gosudarstvennogo âzyka v Litovskoj Respublike*, [w:] *Movy Vãlikaga Knãstva Litoŭskaga*, red. M.M. Alãhnovič, S.A. Karalevič, A. G. Kivaka [et al.], Brëst 2005. [Бобрык А., *Общественные последствия изменения государственного языка в Литовской Республике*, [w:] *Мовы Вялікага Княства Літоўскага*, red. М.М. Аляхновіч, С.А. Каралевіч, А.Г. Ківака [et al.], Брэст 2005].
- Bobryk A., *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005.
- Bobryk A., *Společne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989-2013*, Siedlce 2013.
- Jundo-Kaliszewska B., *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postrządzieckiej Litwie*, Łódź 2019.
- Kabzińska I., *Między pragnieniem ideału a rzeczywistością. Polacy na Litwie, Białorusi i Ukrainie w okresie transformacji systemowej przełomu XX i XXI stulecia*, Warszawa 2009.
- Kawęcki K., *Polacy na Wileńszczyźnie 1990-2012*, Warszawa 2013.
- Kazėnas G., Jakubauskas A., Gaižauskaitė I., Kacevičius R., Visockaitė A., *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identitetyrimas*, Vilnius 2014.
- Krajewski Z., *Kwestia polskości na Litwie z perspektywy historycznej i współczesnej*, Lublin 2012.
- Kurcz Z., *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*, Wrocław 2005.
- Kuzborska E., *Sytuacja prawna mniejszości narodowych na Litwie w kontekście narodowych i ponadnarodowych standardów ich ochrony*, Warszawa 2012.
- Leśniewska-Napierała K., *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku*, Łódź 2015.

- Merkys G., Balčiūnas S., Balžekienė A., Lapienienė A., Pauliukaitė Ž., Telešienė A., *Mokymosi prieinamumas Vilniaus rajono gyventojams*, Kaunas 2006.
- Mróz M., *Wybrane aspekty relacji polsko-litewskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport*, Warszawa 2020.
- My nie bracia, my sąsiedzi. Polska perspektywa stosunków polsko-litewskich. Antologia tekstów*, red. A. Srebrakowski, Wrocław 2013.
- Polacy na Litwie. Przeszłość i terażniejszość*, red. W. Lis, Toruń 2018.
- Sidorkiewicz K., *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice Litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011.
- Sirutavičius V., *Lietuviai ir Lietuvos lenkai. Lietuva ir Lenkija 1988-1994 metais*, Vilnius 2017.
- Sobczak J., *Potomkowie Lecha i Giedymina. Stosunki polityczne między Litwą i Polską w pierwszych latach odrodzenia państwa litewskiego*, Poznań 2009.
- Sobik P., *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice 2017.
- Tamašunienė: Ustawa o mniejszościach była i nie przyniosła negatywnych skutków*, <https://kurierwilenski.lt/2021/04/26/tamasuniene-ustawa-o-mniejszosciach-byla-i-nie-przyniosla-negatywnych-skutkow/> (data dostępu: 26.04.2021).
- Vaitiekus S., *Lietuvos lenkai*, Vilnius 1994.
- Żołędowski C., *Białorusini i Litwini w Polsce. Polacy na Białorusi i Litwie. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003.

